

УДК 342.13

*А. А. Мацюк,
аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України*

КОНСТИТУЦІЯ – ПРАВОВА ОСНОВА СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ, ФОРМУВАННЯ, ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ НАРОДУ

У статті досліджується конституція як основа суспільного ладу держави. Приділяється увага таким поняттям як «писана конституція», «неписана конституція», «фактична конституція». Особлива увага присвячена розкриттю сутності терміну «установча функція» народу.

Ключові слова: конституція, народовладдя, установча функція, суспільний лад, установча влада, писана конституція.

Здобуття Україною державної незалежності викликало зрозумілий інтерес науковців-правознавців до дослідження конституційних проблем формування, організації та здійснення влади в умовах становлення нової державності, що стало результатом появи надзвичайно великої кількості наукових праць з питань теорії держави і права, конституційного права, монографій, статей, підручників й навчальних посібників. Всі ці праці безумовно, складають важливий здобуток науки конституційного права в Україні та наукове підґрунтя для конституювання народовладдя, захисту прав і свобод громадян, становлення й розвитку громадянського суспільства в Україні, зрештою заклали надійний фундамент науки конституційного права в Україні.

Перелік авторів, думки яких були використані в нашому дослідженні, займе не одну сторінку. Це, передусім, такі знані науковці, як М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. Ф. Погорілко, М.М. Рабінович, А. О. Селіванов, О. В. Совгіря, Ю. М. Тодика та багато інших. Не применшуючи внесок зазначених авторів у дослідження конституції як правової основи суспільного ладу, формування, організації та здійснення влади народу, все ж, дане питання потребує більш глибокого аналізу та комплексного підходу.

Метою статті є проведення наукового дослідження конституції як основи суспільного ладу держави. Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: розкрити сутність конституції як основи суспільного ладу держави; проаналізувати такі поняття як «писана конституція», «неписана конституція», «фактична конституція»; дослідити зміст терміну «установча функція» народу.

Почати дослідження правової основи суспільного ладу слід з в'яснення поняття і змісту самого терміну «конституція», місця та ролі в суспільстві Основного закону держави.

Як відомо, цей термін набув сучасного змісту, як основного закону держави, пройшов тисячолітню історію своєї еволюції. Це питання докладно розкривається в академічному курсі про конституційне право зарубіжних країн

В. Шаповала [1, с. 36-38]. Феномен конституції як основного закону держави пов'язаний з революціями XVII – XVIII століть в Європі та Америці, хоча його витоки ще більш давніші, з часів мислителя Арістотеля, згодом із державотворення Стародавнього Риму, Візантійської імперії Юстиніана, і вже після тривалого історичного часу цей термін знову появився у відомих працях Ш. Монтеск'є («Про дух законів», 1748 р.), Ж.Ж. Руссо («Про суспільний договір», 1762 р.).

До речі, із згаданої праці Ж. Руссо, започаткувалася ідея, яка ототожнювала Конституцію із ідеєю про суспільний договір, остаточну тезу про яку сформулював Т. Гобс. Хоча подібне уявлення про Конституцію, як основний закон держави і, на наш погляд, є суто ідеалістичним, такий підхід до Конституції й сьогодні має конструктивний характер з огляду на її стабілізуюче значення в життєдіяльності держави та суспільства.

В сучасний період термін «конституція» має усталену назву, яка відображає зміст Основного закону держави майже в усіх країнах світу, крім тих, правова система яких базується на так званому прецедентному праві та в яких основними законами є й інші основні державні акти (Англія, Швеція та інші).

Таким чином, конституція, як Основний закон держави, поступово набував фундаментального значення не тільки у національній системі права, а й взагалі в державотворенні та в житті суспільства, як основи й запоруки його стабільності.

На наш погляд, основні характеристики та ознаки такого фундаментального документу державного і суспільного значення, як Конституція, на ґрунті аналізу наукових та нормативних джерел, дозволяють висловити, що Конституція:

- є актом реалізації установчої функції народовладдя, як джерела влади;
- є результатом волевиявлення народу, основним актом народовладдя;
- є засадничою основою суспільного ладу та його правовою оболонкою;
- є актом найвищої юридичної сили та головною ознакою верховенства права, як влади народу;
- є політико-правовим документом, Основним законом держави;
- є фундаментом, основою всієї національної системи права;
- є правовим нормативним актом прямої дії;
- є гарантією прав і свобод громадян;
- є основою стабільності суспільства та правопорядку;
- в ідеалістичному розумінні є певним суспільним договором, основою громадянського суспільства.

В аспекті нашого дослідження варто коротко зупинитися на вказаних ознаках, що характеризують конституцію, як Основний закон держави. Стосовно того, що конституція є актом реалізації установчої функції народовладдя як джерела влади, з теоретичних позицій будь-яких сумнівів і заперечень немає й не може бути. Що ж до практичної або ж фактичної сторони, слід зазначити, що прийняття Конституції України в 1996 році, було актом безпосередньої реалізації установчої функції не народу України, а Верховної Ради України, яка прийняла Конституцію від імені Українського народу. У цьому зв'язку вбачається, що

першу Конституцію нової незалежної держави слід було б після її схвалення Верховною Радою України винести на всенародне затвердження. Це був би дійсно акт справжнього народовладдя й ускладнило б можливості охочих до перманентних змін Конституції, особливо зменшило б апетити Конституційного Суду України щодо її офіційного не завжди належно аргументованого тлумачення і тим самим зробило би Основний закон держави стабільним, а значить стабільнішим й саме суспільство. Таким чином, положення про те, що Конституція є результатом волевиявлення народу стосовно України, є суто теоретичним постулатом, який, безумовно, має достатнє, як наукове, так і практичне значення.

Однак, Конституція, на наше переконання, є засадничим актом всього суспільного ладу, оскільки охоплює усі сфери його життєдіяльності, а тому є актом найвищої юридичної сили, головною ознакою верховенства права, як влади народу, а отже і головним політико-правовим документом. Останнє дає всі підстави конституювати той беззаперечний факт, що Конституція є фундаментом, основою всієї національної системи права. Вона є, начебто, міцним коренем на якому зростають всі галузі права.

Із основополягаючою тезою, що Конституція є гарантом прав і свобод громадян тісно пов'язане й конституційне положення щодо прямої дії її норм. Натомість, у судовій практиці сьогодні дуже важко знайти хоча б одне судове рішення, яке б ґрунтувалося безпосередньо на нормах конституції.

Це означає, що головним у проблемі захисту прав і свобод громадян є не стільки їх декларування, а реальне забезпечення. Більше того, чимало статей Конституції прямої дії не тільки не застосовуються, а й грубо порушуються. У цьому зв'язку Конституція буде реальною основою стабільності суспільства й правопорядку за умови її безумовного дотримання, а це є запорукою втілення в життя ідей, принципів та вимог народовладдя.

У такому ж розумінні Конституцію можна називати не лише в теоретичному, а й у практичному аспекті певним суспільним договором, основою громадянського суспільства.

Попередньо ми з'ясували, що термін «конституція», як правило, асоціюється із Основним законом держави, який є продуктом народовладдя. Однак, продовжується дискусія на кшталт того, що є конституція юридична, а є конституція фактична, або ж писана конституція та неписана. Посилатись на літературні джерела цієї дискусії немає потреби, оскільки вони відомі всім, хто цікавиться проблемами конституціоналізму та досить значні за обсягом.

У той же час, не можна не висловити і певні власні думки. Насамперед, слід зазначити, що така дискусія не завжди є продуктивною й результативною. Більше того, думки щодо існування так званої фактичної конституції, на наш погляд, є хибними і в певному смислі навіть і шкідливими, оскільки принижують роль й значення конституції, як офіційного правового документа і як основного закону держави. Фактична конституція є не що інше, як правовий нонсенс і немає нічого спільного із конституцією юридичною, тобто писаною.

Називати порядок у суспільстві, який складається поза офіційною конституцією, фактичною конституцією, окрім як безладдям у правовій системі, нічого позитивного не дає. На наш погляд, під терміном «фактична конституція» слід розуміти певний політичний режим, який немає нічого спільного власне із самою конституцією. Правила, які складаються поза конституцією і за якими фактично діє влада, не можуть носити назву конституції, навіть фактичною.

Якщо влада діє не в межах і не на підставі Конституції, то правила за якими вона діє, не інакше, як кодексом безправ'я назвати не можна, що не може бути виправдано навіть теоретично.

У цьому зв'язку, слід також застерегти від ототожнення фактичної конституції у вказаному вище розумінні від неписаної конституції, яка не є єдиним правовим актом, але, яка складається із реальних офіційних юридичних документів, властивих для деяких демократичних країн.

Неписана конституція, як умовне, на наш погляд, поняття, виражає органічну сукупність правил, традицій й норм, які історично склалися в певний суспільний кодекс. Такою є, зокрема, неписані конституції Великої Британії та Швеції, які, хоча і не складають одного загальнодержавного значення акту, але є зібранням юридично писаних норм, за якими живе суспільство. До речі, у згаданих країнах так звані фактичні конституції в реальному житті, як правило, співпадають з демократичним політичним режимом, адекватним неписаній юридичній конституції.

Розглядаючи Конституцію, як правовий документ особливого значення в аспекті формування, організації і здійснення влади, не можна не звернути увагу на те, що й в літературі, і в рішеннях Конституційного Суду України Основний закон держави, як правило, пов'язується із проблемою так званої установчої влади [2]. При цьому Конституція визнається актом установчої влади, яка належить народу, а тому має найвищу силу. Про установчу владу вже йшлося раніше, однак є потреба детальніше зупинитися на цій проблемі, саме в конституційному аспекті.

На наш погляд, проблема установчої влади народу сильно ускладнена і в практичному аспекті реального конструктивізму не дає. Як відомо, термін «установча влада», крім наукових джерел, ні в Конституції України, ні в чинному законодавстві не згадується, окрім, як у Рішеннях Конституційного Суду України від 03 жовтня 1997 року № 4-зп та 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008.

Уважне вивчення думок щодо поняття установчої влади та її змісту приводить до однозначного висновку, що мова йде, по суті, як вже зазначалося, про народовладдя та його установчу функцію.

Варто з цього приводу привести й окремі положення із згаданих рішень Конституційного Суду України: «установча влада є виключним правом народу», «установча влада...є первинною», «порядок здійснення установчої влади визначається Конституцією та законами України» тощо. Отже, йдеться не про що інше, як про здійснення народовладдя. До речі, в Конституції України мова йде про здійснення не установчої влади, а влади народу взагалі (стаття 5).

Вбачається, що розгляд установчої влади, як про щось суто самостійне, немає ні практичного, ні наукового сенсу, оскільки вона є органічним елементом народовладдя, його установчою функцією. Як саме народовладдя не є окремою владою, а її джерелом, так і його установча функція не є владою. А тому вживання такого терміну слід вважати умовним, а всеукраїнський референдум є формою здійснення народовладдя, його установчої функції, безпосередньо, а не установчої влади, як це стверджується у Рішенні Конституційного Суду України № 6-рп/2008 й це відповідає змісту статті 5 Конституції України.

До речі, в чинній Конституції України не вживається і термін «народовладдя», але який точно відповідає змісту вказаній статті 5 Конституції України, щодо того, що народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, а також статті 69 стосовно того, що «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії». Натомість, розділ другий Декларації про державний суверенітет України має назву «Народовладдя», в якому народовладдя розкривається як повновладдя народу України.

Зрештою, проблему народовладдя та його установчої функції слід перевести в практичну площину в аспекті вдосконалення формування, організації і здійснення влади взагалі і державної, зокрема.

Слід підкреслити, що у положеннях статті 5 Конституції про те, що «народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», закладені елементи установчої функції народовладдя, як певні законодавчі, так і виконавчі та самоврядні. Це зумовлює законодавче та практико-застосовче вдосконалення вказаних функцій народовладдя. Саме в цьому напрямку і лежить конструктивний шлях розв'язання проблеми народовладдя. Тим більше, що термін «установча влада» зумовлює до в'яснення її суб'єкта. Виявляється, що окрім народу, такими носіями установчої влади є й інші суб'єкти, починаючи від Верховної Ради України, Президента та Уряду України, а також й інші органи, наділені законом здійснювати установчі функції. У цьому зв'язку, вбачається, що не слід ускладнювати проблему реалізації народовладдя дискусіями про так звану установчу владу, оскільки народовладдя здійснюється через реалізацію установчих, законодавчих, виконавчих, судових та самоврядних функцій через всю систему представницьких, самоврядних інститутів держави і суспільства.

Зрозуміло, що слід відрізнити установчу функцію народовладдя від установчих функцій, зокрема, Верховної Ради України чи Уряду, які мають делегований характер. У цьому зв'язку, протиставляти установчу владу народу, а це не що інше, як установча функція народовладдя, установчим функціям Верховної Ради України немає жодного сенсу [3, с. 143-144].

А відтак, проблема полягає не в з'ясуванні відмінностей понять «установча влада» чи «установча функція», а в радикальному вдосконаленні законів про всеукраїнський референдум, про місцеві референдуми, про вибори до Верховної Ради України та до органів місцевого самоврядування.

З проблемами народовладдя, формування і організації влади тісно пов'язані проблеми з'ясування поняття суспільного ладу. Мабуть не знайдеться жодної праці із численних наукових досліджень з конституційних питань, в яких у той чи іншій мірі, в тому чи іншому аспекті не зачіпалися поняття суспільного, конституційного чи державного ладу. Що стосується поняття конституційного ладу, то йому присвячені й окремі праці, в тому числі і монографічні та численні наукові статті.

Незважаючи на очевидну органічну спорідненість вказаних понять, однак у правовій літературі відсутнє однозначне ставлення й розуміння їх змісту та співвідношення. Натомість, це і не дивно, з огляду на певну складність предмету дослідження.

До речі, слід сказати, що і в різних варіантах проекту Конституції України перший розділ «Загальні засади» йменувався як «засади суспільного ладу», і в більшості як «засади конституційного ладу». Водночас, в одному із варіантів поряд з назвою першого розділу «Конституційний лад» містився розділ, присвячений організації державної влади, який мав назву «Державний лад».

Як вже зазначалося, назва першого розділу чинної Конституції України «Загальні засади» не відповідає на запитання стосовно того, засади чого, суспільного, конституційного чи державного ладу? Нам представляється, що мова йде про загальні засади не певного ладу, а безпосередньо самої Конституції, як Основного закону держави, оскільки всі положення Конституції без винятку є основними засадами суспільного ладу в будь-якому його аспекті чи то в конституційному, чи-то в державному тощо. Цьому засвідчує і самий текст Конституції, в якому передбачені в певному розумінні засади конституційного та державного ладу, а також основні засади національної системи права й правосуддя.

Отже, найбільш логічніше, на наш погляд, розділ «Загальні засади» вважати, як *основні конституційні засади суспільного ладу*, що включає в себе й державний лад.

Для підтвердження цього теоретичного висновку, який має практичне значення, варто узагальнити думки вчених правознавців, які в своїй різноманітності мають на увазі саме суспільний лад. Так, зокрема, такі знані конституціоналісти, як В. Копейчиков та А. Колодій визначають конституційний лад, як взаємодію державного і суспільного ладу [4, с. 10-11] Такою є думка і В.Ф. Погорілка, який визначав конституційний лад, як сполучення державного і суспільного ладу, як синтез їх фундаментальних принципів [5, с. 143-144]. У свою чергу, і Малишко М.І. є прихильником того, що конституційний лад являє собою сукупність правових положень, що визначають суспільний і державний лад [6, с. 9]. Погляди на суспільний лад, як складову конституційного ладу розділяють й інші автори [7, с. 51]. Так, конституціоналіст Ю.М. Тодика стверджує, що поняття конституційного ладу розкривається із категорій суспільного і державного ладу [8, с. 7-9].

Нам же представляється, що тут має місце певне протиставлення або ж змішування органічно поєднаних понять. Насправді, до прикладу, конституційний лад можливо в певному аспекті розглядати і як державний лад, і як суспільний лад, і навпаки, державний лад, який ґрунтується на конституції, є безумовно, конституційним ладом. Що ж стосується суспільного ладу, то останній, навіть ґрунтуючись на конституційних засадах, не стає у формальному значенні конституційним ладом, залишаючись власне суспільним ладом, поняття якого існувало і до появи перших конституцій. Отже, суспільний лад є родовим поняттям лише щодо державного ладу. Поняття ж конституційного ладу відображає певний суспільний лад, або ж певний державний лад. Якщо вони ґрунтуються на конституційних засадах, то у такому випадку вказані поняття за змістом практично тотожні.

З іншого боку, певний суспільний лад існує в рамках конкретної держави й відповідно до її форми та форми правління може бути демократичним, а значить й конституційним, а може бути і кланово-олігархічним, як правило, з кримінальним відтінком та, і ще в більш небезпечних формах. Якщо подивитися на цю проблему з діалектичних позицій, то і держава, державний лад можуть існувати лише в межах певного суспільства, одночасно будучи його державно-правовою оболонкою.

Поняття конституційного, державного та суспільного ладу мають науковий і практичний сенс у розумінні їх у певному, а вірніше, конкретному аспекті. Всі зазначені поняття діалектично взаємопов'язані й самостійно існують лише як теоретичні поняття. В реальному житті вони представляють собою єдине органічне поняття або ж конституційного ладу, або ж державного, або суспільного ладу, дивлячись в якому аспекті й розумінні їх розглядати. Натомість серцевиною цього єдиного поняття є все ж таки суспільний лад, як найбільш широке й змістовне, яке, до того ж, охоплює всі аспекти життєдіяльності суспільства.

Суспільний лад, на наш погляд, представляє собою певну політико-правову та соціально-економічну систему, що включає в себе відповідний державний устрій (лад), і яка базується на конституційних засадах та ідеях народовладдя. У такому випадку ця система є демократичною, як і суспільний лад, що її відображає.

У цьому зв'язку вбачається, що найбільш прийнятним є термін *«конституційні засади суспільного ладу»*. Якщо ж вживати термін *«конституційний лад»*, то завжди постає питання конституційний лад чого? Суспільства чи держави? А тоді, прийдеться в'яснити чим відрізняється суспільство від держави. Цікавим є і те, що самі ж вчені в галузі конституційного права, які стверджують, що конституційний лад є сполученням, сукупністю і т. д. суспільного й державного ладу вступають у суперечність із самим собою, коли називають свої ж праці під такими назвами, як *«конституційний лад України»*, *«Основи конституційного ладу України»*, тобто держави. Ніхто ж не буде

заперечувати, що Україна є державою. Це ще раз засвідчує про певну умовність вживання термінів «конституційний лад», «державний лад» та «суспільний лад».

Таким чином, термін «конституційний лад» є суто теоретично-понятійною категорією, а в реальній життєдіяльності суспільства і держави є нічим іншим, як їх конституційними засадами, а сама Конституція, як правова основа держави та суспільства, суспільного ладу, побудованих на її засадах.

Так, В.М. Шаповал вважає, що елементами державного ладу є форма державного правління та форма державного устрою [10, с. 282]. У свою чергу О.В. Приєшкіна вживає термін «конституційний устрій» як складову частину конституційного ладу, а для конституційного устрою, на її думку, властиві формальні принципи організації політичної влади [11, с. 19]. Богданова Н.О. асоціює конституційний лад з устроєм держави і суспільства [12, с. 161]. Як бачимо, терміни «державний устрій», «державний лад», «конституційний устрій» вживаються довільно без належного з'ясування їх змісту.

На нашу думку, поняття суспільного ладу є більш широким, у певному смислі родовим поняттям, яке лежить в основі і конституційного ладу, і державного, тому пропонуємо наступне визначення суспільного ладу, побудованого на конституційних, демократичних засадах, тобто на засадах народовладдя.

Демократичний суспільний лад – це органічна єдність конституційних та відповідних до конституції інших норм (національної системи права) та унормованих ними суспільних відносин політичної, економічної, соціальної, гуманітарної та духовної сфер.

Стосовно ж Конституції, то вона безумовно є основою, правовим фундаментом і, одночасно, наче оболонкою, в середині якої і на основі якої здійснюється життєдіяльність суспільства.

Література:

1. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підруч. / В. М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 464 с.;
2. Максакова Р.М. Сучасні підходи до визначення поняття та змісту установчої влади/ Р.М. Максакова // Право та державне управління. – № 1. – 2010. – С. 7-10; Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: Монографія / Ю. Р. Мірошніченко; за ред. О. Л. Копиленка. – К.: «Фенікс», 2012. – 360 с.
3. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: Монографія / За ред. О.Л. Копиленка / Ю.Р. Мірошніченко – К., 2012. – 360 с.
4. Основы конституционного строя Украины: Навч.посибник /А.М.Колодий, В.В.Копейчиков, С.Л.Лисенков, В.В.Медведчук, - М.: Просвещение, 1997. - 206 с.
5. Погорілко В.Ф. Конституція України: проблеми теорії і практики; Правна держава: щоріч. наук. пр. – К., 2001.- Вип. 12. – с. 143-144.

6. Малышко Н. И. Основы конституционного устройства России / Н. И. Малышко. – К., 1997. – 23 с.
7. Годованець В. Ф. Конституційне право України: Конспект лекцій. — 2-ге вид., стереотип. — К.: МАУП, 2001. — 216 с.
8. Тодыка, Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : уч. Пособие / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 1999. – 320 с.
9. Кутафин О.Е. Конституционное право России: Учебник. - М.: Юрист, 1996. – С.298.. – с.15; Костюченко О. А. Конституційне право України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2001. — 116 с.
10. Шаповал В.М. Державний лад країн світу,—К. Український Центр Правничих Студій, 1999,—С. 282.
11. Прієшкіна, О. В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку : монографія / О. В. Прієшкіна. – Одеса : Фенікс, 2008. – 280 с.
12. Богданова, Н. А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. - М.: Юрист, 2001.– 256 с.

Мацюк А. А. Конституция - правовая основа общественного строя, формирования, организации и осуществления власти народа

В статье исследуется конституция как основа общественного строя государства. Уделяется внимание таким понятиям как «писаная конституция», «неписаная конституция», «фактическая конституция». Особое внимание уделено раскрытию сущности термина «учредительная функция» народа.

Ключевые слова: конституция, народовластие, учредительная функция, общественный строй, учредительная власть, писаная конституция.

Matsyuk A. A. Constitution - the legal basis of the social order, the formation, organization and realization of people power

The article examines the constitution as a basis for social order of the state. It is focused on such concepts as the «written constitution», «unwritten constitution», «actual constitution». Particular attention is focused on the essence of the term «constituent function» of the people.

Keywords: constitution, democracy, inaugural function, social order, constituent power, written constitution.